

Mihaela VLĂSCEANU
Universitatea de Vest
din Timișoara)

Prezențe europene în peisajul artistic baroc al capitalei Banatului imperial: Michelangelo Unterberger, Johann Joseph Ressler și Johann Nepomuk Schöpf

Abstract: (European Itinerant Artists in the Baroque Milieu of Imperial Banat: Michael Angelo Unterberger, Johan Joseph Resler and Johann Nepomuk Schöpf) Baroque presences, the artists become relevant for the artistic milieu of Europe, in search of orders made under religious patronage. Their biographies and artistic itinerary is of the utmost importance for art historians as it maps the official style of the Habsburgs, one case in particular being relevant in this respect: that of Michael Angelo Unterberger (1695 Cavalese-1758 Vienna), disciple of Giovanni Battista Piazzeta, who for his talent was endowed by empress Maria Theresia in 1751 with the title of *Rector magnificus* of the Imperial and Royal Court Art Academy from Vienna, an artist who travels through the entire empire in search of commissions and finds besides Bohemia and Moravia provinces, Banat and Transylvania where he paints altars (the main altar of the Roman - Catholic Cathedral of Timișoara and the altar of the Jesuit Church from Târgu-Mureș).

Keywords: imperial Baroque, provincial Baroque, itinerant artists, Banat.

Rezumat: Prezențe europene în peisajul artistic al Banatului imperial, cei trei artiști formați în mediul academic vienez, promovează o artă oficială, cea a barocului vienez cu inflexiuni italiene într-o epocă de manifestare a stilului baroc, definită ca fază oficială a barocului provincial. În căutare de comenzi acești autori ajung să execute comenzi pentru ordinele catolice, promoatoare ale artei aulice consonante cu epoca reformelor promovată de Maria Teresa. Michael Angelo Unterberger supranumit după locul de naștere Cavalese, a fost chiar înobilat cu titlul de *Rector magnificus* de către Maria Teresa în 1751, titlu ce-l evidențiază ca și conducător al academiei de artă de la Viena, instituție ce avea să formeze artiști ce-și vor căuta comenzi în tot imperiul Habsburgic, ajungând și în capitala Banatului, dar și în Transilvania și Ungaria, promovând un stil baroc târziu clasicizant.

Cuvinte-cheie: baroc imperial, baroc provincial, artiști itineranți, Banat.

Din multitudinea de metamorfoze ale stilului baroc, varianta conturată de expresia europeanității în formulările artistice ale capitalei unei provincii imperiale cum a fost Banatul la începutul secolului al XVIII-lea este cea care face trimitere la identitatea stilului format în secolul al XVII-lea în Europa, o formă a cunoașterii și a manifestării în plan vizual a victoriei bisericii creștine catolice în raport cu aniconismul promovat de protestanți. Această nouă atitudine față de artă se schimbă încă din secolul al XVI-lea când hotărârile Conciliului de la Trento (13 ianuarie 1547) au reiterat atașamentul față de sfinții ale căror imagini și relicve erau onorate în intermedierea cu divinitatea pentru salvarea sufletelor, arta ce se dezvoltă în pandant cu noile formulări teoretice ale dogmei creștine fiind cea care dă sens valoric societății în care se manifestă plenar.

Noua viziune asupra spațiului, co-extensiv include și interioarele bisericilor catolice unde formulările decorative și iconografice erau menite asigurării unei scene pe care să se desfășoare serviciul divin. Astfel, interiorul bisericii devine prin mijloace vizuale un loc al procesiunii unde celebrarea slujbei implică și participarea credincioșilor, antrenați în procesiune cu ajutorul retoricii baroce în care elementului vizual îi revenea rolul principal pe lângă cel al cuvântului. Iluzia spațială și retorica evidentă sunt două dintre coordonatele spectacolului scenic al barocului, operele de artă devenind obiecte de venerat, dar și evenimente istorice într-o lume convulsionată încă de războaie, molime și foamete. Stilul artistic al perioadei în care Banatul devine după cucerirea habsburgică, provincie de rang imperial în care s-a experimentat cu succes politica etatistă, este acela al barocului tardiv cu accente neoclasiche, derivat din varianta franceză a stilului, cu accente ale absolutismului monarhic ca și caracteristică polivalentă.

Promotorii acestui stil oficial, desemnat de exegeza de specialitate ca un baroc târziu „clasicizant” sunt în prima jumătate a secolului al XVIII-lea nume importante ce și-au demonstrat măiestria prin comenzi oficiale de înaltă ținută artistică. Itinerariul artistic parcurs în peisajul provinciei situat într-o arie de convergență a civilizațiilor, transformă manifestarea talentului acestora într-o expresie a coordonatelor academice ale perioadei, cei trei autori ce fac subiectul analizei prezentului studiu fiind selectați tocmai din considerente ce țin de aspectele oficiale ale stilului baroc promovat.

Altarul principal a primei ctitorii imperiale din Timișoara – Domul Catolic este cea mai expresivă realizare a barocului bănățean. Importanța construcției rezidă din interesul acordat de autorități înzestrării sale cu opere de artă lucrate de artiști proveniți din mediul academic sau de pe șantierele central-europene. Construcția Domului a însemnat apariția în zona de periferie a Imperiului a unui șantier ce oferea meșterilor itineranți sosiți în provincie odată cu armata un nou câmp de experimentare a principiilor stilistice ale vremii, dar și comenzi oficiale venite din partea Mariei Tereza preocupată să înzestreză catedrala catolică cu opere de certă factură europeană. Decorația interioară a edificiului baroc a fost realizată în etape între 1736-1754 când se menționează faptul că se ajunsese la nivelul la care se puteau oficia slujbe în interior, iar a doua perioadă între 1755-1774 când a fost de fapt terminată construcția și s-a realizat decorația interioară.

Considerente ce țin de instabilitatea politică, dar și rațiuni economice au primat în alegerea autorilor acestui demers oficial, ce conturează în evoluția barocului provincial, o manifestare târzie a stilului baroc central-european. Într-o prima etapă s-a recurs la artiști proveniți din mediul artistic vienez, formați în preajma Academiei de Artă din Viena, menționând în această direcție contribuția lui Michael Angelo Unterberger, cel supranumit „Cavalese”, născut în localitatea omonimă din Tirol în 1695. Parcursul său artistic îi trădează evoluția, fiind inițiat de maeștrii venețieni, amintind în acest sens de celebrul Giovanni Batista Piazzetta (Kronbichler 1995, 13-14), sau nume consacrate ale domeniului picturii cu accente iluzionistice cum sunt Stefano Maria Legnani, Paolo Pagani, Alessandro Mascherini etc., de la care învață să sugereze volumele prin cromatica valorată de tonalități și nuanțe, dar și limbajul barocului, consacrat ca stil al norilor și al iconografiilor ce epatează de dramă și mișcare în compoziții spațiale. Ajuns la Viena, tehnica sa îl consacră ca profesor al Academiei de Artă a curții imperiale și regale, fiind

Foto 1. Altarul principal al Domului, Timișoara (apud Arhiva Diecezei Romano-Catolice din Timișoara, foto Arh. M. Botescu)

numit de către Maria Tereza: *Rector magnificus* în 1751. În această calitate îl întâlnim în peisajul bănățean, în 1754 când execută pentru același comanditar oficial tabloul votiv al altarului principal al domului catolic cu tema *Sf. Gheorghe ucigând balaurul*. M. Unterberger fiind prezent în calitate de pictor academic și la Târgu Mureș unde realizează compoziția altarului principal al bisericii iezuite, cu o compoziție spațială, specifică repertoriului său european, menționând în acest sens compoziția realizată pentru biserica din Stotzing între 1743-1751 (Vârtăciu 2016, 220) sau la biserica ordinului piarist din Kromeritz. (foto 2).

Tabloul votiv cu tema Sf. Gheorghe omorând balaurul ce decorează altarului principal al Domului din Timișoara a fost realizat în 1754, autorul sugerând accente spațiale conferite de racursul puternic al calului și de poziția cabrată, o ecvestră în care acel *chiasmus* specific barocului încadrează compoziția pe direcția apoteozelor. (foto 1).

Între documentele referitoare la paternitatea compoziției, monografia lui Hans Diplich (Diplich 1972, 100), oferă cele mai multe informații despre construcția Domului și înzestrarea sa cu sculptură de altar, pictură, precum și devizele legate de întreaga amenajare, schițe premergătoare și implicarea oficialităților în întregul proces.

Johann Joseph Resler (1700-1772) este autorul cunoscut al unei părți a ansamblului compozițional ce formează altarul principal, cu un itinerariu formativ ce debutează în mediul Academiei de Artă din Viena ca și elev al lui

Foto 2. M.A. Unterberger, altarul votiv dedicat Sf. Nepomuc
(apud Veronika Skalova, Moravian Baroque, online)

Georg Raphael Donner, proiectând și realizând altare și numeroase motive decorative pentru biserici din centrul Europei (*Baroque Art in Central Europe. Crossroads*, 1993, 420). Cunoașterea lucrărilor sale a determinat cercetarea din punctul de vedere al stilisticii, remarcându-se apartenența sa la mediul artistic din nordul Italiei, format sub influența lui Lorenzo Mattielli cu care a lucrat, dar și a clasicismului școlii lui G. R. Donner sesizabil în formele elegante ale sculpturilor realizate ce au proporții diafane și eleganță formală. Având antecedente formale în mediul academic vienez, Resler a fost activ în sfera de influență a Vienei în perioada de domnie a Mariei Teresa, unde execută între anii 1735-1772 mai multe lucrări printre care amintim de statuile altarului și decorația interioară a bisericii Iezuite din Győr (1743-1745; altarul principal al bisericii Trinitariene din Poszony (Bratislava) realizat între 1745-1750; în 1754 statuile ce agrementează altarul principal al Domului timișorean; altarul Sfintei Cruci și altarul principal al Bisericii Trinitariene din Viena (1761).

Ilse Schultz (Schulz 1989, 30), cea care i-a dedicat lui J. J. Resler un studiu complex în care analizează parcursul său artistic și analogiile stilistice ce i-au imprimat artei sale o disciplină plastică deosebită, consideră că heruvimii ce flanchează tabernacolul domului catolic din Timișoara sunt „*cei mai fragili din majoritatea lucrărilor dedicate acestui subiect*”, referindu-se la analogiile stilistice întâlnite la biserica Pelerinajului din Viena, la biserica din Jaszo (Cehia) și la fosta biserică iezuită din Győr (Voit 1971, 113). Una din sursele documentare ce face referire la paternitatea heruvimilor este monografia dedicată domului catolic din Timișoara de către Hans Diplich, autorul menționându-l pe J. J. Resler ca autor al perechii de heruvimi ce flanchează tabernacolul, dar și al statuiilor monumentale ale Sfintei Theresa de Avilla și a Sfântului Carol Borromeus amplasate în corespondența altarului principal (Diplich 1972, 122). (foto 3).

Amplasată în stânga altarului principal pe un postament sub formă de balustru, statuia supradimensionată a sfintei Theresa de Avilla, întemeietoarea Ordinului carmelitelor este redată într-o ipostază de penitență cu mâinile ținând la piept inima în flăcări, simbol consacrat al carității. Având aceeași dispoziție, flancând altarul principal pe un postament sub formă de balustru observăm statuia supradimensionată a sfântului Carlo Borromeo ce dezvăluie accente profunde de fervoare religioasă. Sfântul este îmbrăcat cu veșminte liturgice: *alba* și *superpelliceum*, deasupra mantia (*pluviale*) ce nu lasă să se întrevadă forma corpului, capul descoperit, cu mâna dreaptă schițând un gest devoțional, în stânga purtând crucifixul. Tratarea plastică a faldurilor în planuri ample, animate în planuri divergente sugerează formația central-europeană a artistului ce le-a realizat - J. J. Resler, ce dovedește reale calități plastice în volumetrii studiate, patos compozițional, dar și o eleganță a figurilor ce cu elocvență didactică fac din contemplarea lor un exercițiu de spiritualitate creștină.

Prin concepția spațială altarul principal se înscrie principiilor baroce post tridentine ce impuneau rolul predominant, impunător al altarului principal în dispoziția spațiului interior al bisericii, un principiu definitoriu al scenografiei interioare a bisericilor din secolul XVII, continuate și în secolul XVIII pentru spațiul bănațean.

Mensa altarului principal puternic profilată susține tabernacolul ce urmează ca structură arhitecturală dispoziția altarului principal: edicul cu coloane lise

Foto 3. J. J. Resler, tabernacol, Domul catolic, Timișoara, 1754 (apud Arhiva Diecezană Romano-catolică din Timișoara, fond Arh. M. Botescu)

încununată de capiteluri corintice, surmontat de antablament, coloanele separând trei registre decorate în tehnica basoreliefului cu scene biblice, dintre care, autorul a ales trei scene cu impact emoțional pentru decorul părții centrale: Împărțășania apostolilor, dreapta: *Sfântul Christofor cu Isus pe umăr*, stânga: *Jertfa lui Avraam*, reprezentări la care sugerarea perspectivă s-a făcut prin plasarea în fundal a unor elemente din natură sau o draperie cu falduri ample în nișa centrală. Ediculul este flancat de două cartușe decorative ce conțin numele celor patru virtuți cardinale și patru teologale, iar de-o parte și de cealaltă statuile celor doi heruvimi adoratori așezați pe console decorate cu motivul grătarului și *rocaille*-uri, lucrări ce aparțin sculptorului J. J. Resler, fără a fi semnate, fiind atribuite pe baza analogiilor stilistice, a eleganței și rafinamentului plastic, prezent la toate creațiile autorului amintit. Aceste realizări se înscriu în seria de lucrări elaborate pe tot cuprinsul imperiului, dovedind principii modelatoare diferite, aparținând din punct de vedere stilistic, barocului târziu clasicizant cu accente rococo. Fizionomiile celor doi heruvimi sunt studiate, pătrunse de sentimentul religios, observându-se și o grijă deosebită pentru detaliu (redarea minuțioasă a penajului aripilor).

Johann Nepomuk Schöpf- autorul consacrat al tablourilor votive ale altarelor laterale din interiorul Domului catolic din Timișoara realizate în 1772 s-a născut la

Foto 4. J. N. Schöpf, Răstignirea, altar lateral Domul Catolic, Timișoara, 1772 (apud Arhiva Diecezană Romano-catolică din Timișoara, foto Arh. M. Botescu)

Praga în 1735 într-o familie de artiști, fiind înnobilit împreună cu tatăl său cu titulatura de pictor regal după ce a întreprins o călătorie de formare în Italia finanțată de curtea regală de la München (Vârtaciu 2016, 221). Accentele spațiale în pictura sa sunt o caracteristică a formulării spațiului, eclerajul direcționat și clarobscurul, dar și accentele de *trompe l'oeil* sau individualismul sesizat în semnarea lucrărilor cu titulatura *pictor academicus*. Dintre lucrările realizate la comandă pentru domul timișorean, două ne rețin atenția: *Răstignirea* (foto 4) și *Moartea Sf. Iosif* (foto 5), în care tehnica iluzionistă a barocului domină compozițiile prin contrastul clar obscur, dramă (Sf. Magdalena penitentă la picioarele crucifixului), drapaje cu valențe sculpturale și nori învolburăți ce fac trimiterea către a treia dimensiune. Moartea ca spectacol al vieții constituie unul din subiectele predilecte abordate de artiștii barocului, acest episod al suferinței lui Christos din ciclul *Vir Dolorum*, fiind ilustrat în compoziția votivă a altarului lateral cu atâta emfază și dramă. Tot de moarte se leagă și tabloul votiv dedicat Sf. Iosif figurat pe patul de moarte, suferința fiind văzută ca o cale de eliberare, prefigurată de grupul de heruvimi ce surmontează scena centrală.

Altarul lateral cu tema „*Moartea Sfântului Iosif*” reflectă calitățile lui J. N. Schöpf de abil maestru al compozițiilor retorice specifice stilului baroc, pictând în maniera italiană, dar cu o simplificare a accentelor dramatice. Considerate de către exegeza de specialitate cele mai bune lucrări ale creației sale, tablourile votive realizate pentru Domul timișorean reprezintă apogeul evoluției sale, deopotrivă evidențiată și de comanda executată pentru catedrala din Oradea cu compoziții spațiale și contrastante la decorul cupolei, ecleraje direcționate, cromatică caldă anulată de tonuri reci pentru accentuarea efectului dramatic, dar și perspective manieriste, cea pe diagonală sesizată în tabloul votiv al „*Răstignirii*” care este de altfel semnată de autor:

Joh. Nepomuk Schopf inv et pinx Vienne 1772, indicând prin actul deliberat faptul că tabloul a fost executat la Viena și adus ca și alte creații ale barocului (statuia Sf. Treimi sau cea a Mariei Imaculata) pe canalul navigabil Bega.

Poate cel mai apropiat de maniera central – europeană a barocului a fost Franz Xavier Wagenschon, autointitulat: *Pictor Wienensis, Austriae Discipulis, P. P. Rubenius*, în a cărui titulatură observăm ascendentul formal al creației sale. Ca și în cazul lui J. N. Schöpf, legăturile cu ordinele catolice din Banat, considerate pe drept cuvânt promotoarele stilului baroc oficial, fie că vorbim despre iezuiți, franciscani sau piariști, i-au adus numeroase comenzi pe care le execută de pildă la mănăstirea Maria Radna de la Lipova sau la biserica de la Vinga. Analiza creației sale nu face însă obiectul studiului de față ce articulează creația celor trei autori, prezenți prin realizările lor în peisajul barocului timișorean, ilustrând stilul oficial al perioadei de domnie a Mariei Tereza, ce din punct de vedere stilistic articulează barocul târziu clasicizant, dar și rococoul terezian ce virează către neoclasicism. Artiști itineranți în peisajul ofertant al comandatarilor de artă religioasă, cei trei artiști promovează valențele barocului în domenii precum pictura de altar și sculptura, conferind acestei faze a artei practicate în mediul provincial, caracterul de artă oficială, ce se propagă în provinciile imperiului Habsburgic, definind stilul caracteristic Europei centrale într-o epocă a înnoirilor în toate domeniile.

Foto 5. J. N. Schöpf, Moartea Sf. Iosif, altar lateral Domul Catolic, Timișoara, 1772
(apud Arhiva Diecezană Romano-catolică din Timișoara)

Bibliografie

- ***1993. *Baroque Art in Central Europe. Crossroads*, Budapest.
- Diplich, Hans. 1972. *Die Domkirche in Temeswar*, München.
- Schulz, Ilse. 1988/1989. *Leben und Werk Johann Joseph Reslers (1702-1772)*, in Ein Beitrag zur Geschichte der Barokplastik in Österreich, Jahrbuch für Landesbunde von Niederösterreich, Verein für Landesbunde von Niederösterreich.
- Vărtaciu, Rodica. 2016. *Valori de artă barocă în Banat*, Timișoara, Editura Fundația Triade.
- Voit, Pál. 1971. *Der Barock in Ungarn*, Corvina Helikon, Budapest.
- Vlăsceanu, Mihaela. 2005. *Sculptura barocă din Banat*, Ed. Excelsior Art, Timișoara.